

Kroniek van het straf(proces)recht

Joost Nan¹

De inzet van de raadsman in de voorfase van het strafproces is voorlopig nog geen rustig bezit. Zoveel is wel duidelijk gelet op het rumoer van het afgelopen half jaar. In dit dossier is haast geboden, omdat het per saldo de verdachte is die niet het slachtoffer mag worden van een te zuinige uitleg en financiering van het recht op verhoorbijstand op het politiebureau. Daarentegen lijkt het erop dat bij de voortgang van Modernisering Wetboek van Strafvordering, van meerdere kanten wordt geadviseerd juist wat op de rem te gaan staan. De vaste Kamercommissie heeft het dossier inmiddels opgepakt en voor de minister is nu ook parlementaire tijd van onbezorgdheid voorbij. Overigens blijven er met het onderzoek naar de Teeven-deal, de gefinancierde rechtsbijstand, eenvoudig witwassen en het gedoogbeleid van softdrugs wel meer hoofdrijndossiers open.

1. Inleiding

We zijn ons het afgelopen decennium steeds veiliger gaan voelen, zo laten de cijfers zien.² Niettemin stond in het voorbije half jaar het strafrecht alles behalve stil. De raadsman mag vanaf 1 maart 2016 eindelijk ook bij het verhoor van zijn aangehouden meerderjarige cliënt plaatsnemen, al is de invloed die hij kan uitoefenen voorsnog beperkt en de vergoeding karig. Overigens blijkt de aanwezigheid van die raadsman voor de uitkomst van het ZSM-proces nauwelijks van belang te zijn. Verder benadrukte het EHRM bij een nadere uitleg van het beslissingsschema van het ondervragingsrecht, andermaal dat dit recht ter zitting moet kunnen worden geëffectueerd. Anders is hierin de visie van de minister, wiens nieuwe Wetboek van Strafvordering blijvend onderwerp van discussie vormt. Het is slechts een greep van de onderwerpen die in deze kroniek de revue passeren.

2. Beleid, Openbaar Ministerie en advocatuur

Salduz

De belangrijkste wijziging in de strafrechtspraktijk van alle dag komt deze keer door een uitspraak van de Hoge Raad. Het gaat natuurlijk over het laatste *Salduz*-arrest van 22 december 2015.³ In dat arrest koos de Hoge Raad, in het zicht van het verstrijken van de implementatietermijn van de Richtlijn access to a lawyer per 27 november 2016,⁴ voor een korte vlucht naar voren. Of het EHRM in zijn jurisprudentie nu wel of niet onomwonden het recht op verhoorbijstand heeft ingelezen in artikel 6 EVRM, met het oog op de rechtszekerheid scherpt de Hoge Raad zijn

eigen regels aan zoals neergelegd in HR 1 april 2014, *NJ* 2014/268, m.nt. T.M. Schalken. Vanaf 1 maart 2016 heeft de *aangehouden* verdachte het recht op bijstand van een raadsman tijdens zijn verhoor door de politie en moet hij daarop voorafgaand aan het verhoor expliciet worden gewezen. Dit geldt voor elk verhoor. Afstand van het recht moet uitdrukkelijk dan wel stilzwijgend, doch in ieder geval ondubbelzinnig plaatsvinden.

Voor een bespreking van het arrest zelf verwijs ik naar de zeer kritische noot van Klip. Hij fileert de uitspraak van de Hoge Raad. Voordat ik enkele gevolgen voor de praktijk bespreek, merk ik op dat volgens de Hoge Raad het rechtsgevolg van een schending ten aanzien van het recht op verhoorbijstand, anders dan in de regel bij een schending van het consultatierecht, voorlopig niet zonder meer bewijsuitsluiting hoeft te zijn, namelijk 'zolang de (...) Richtlijn nog niet in de Nederlandse wetgeving is geïmplementeerd dan wel de implementatietermijn van die Richtlijn nog niet is verstreken'. Expliciet merkt hij daarbij op dat de ernst van het verzuim een factor is die het rechtsgevolg van artikel 359a Sv bepaalt. De politie kon tot eind vorig jaar niet weten dat het recht op verhoorbijstand ook voor de *meerderjarige* en aangehouden verdachte bestond (vandaar ook een incubatietijd). De houding van de Hoge Raad brengt mee dat die verdachten zich dus niet met terugwerkende kracht alsnog op dit recht kunnen beroepen. Alleen voor verhoren vanaf 1 maart 2016 kan een schending van het recht op verhoorbijstand een vormverzuim opleveren, maar tot bewijsuitsluiting van het in het verhoor verkregen bewijs – na een daartoe strekkend verweer – lijkt dat niet snel te hoeven

leiden. De feitenrechter kan in voorkomende gevallen ook met strafvermindering of de enkele constatering van het verzuim volstaan. Dat zal in ieder geval per 27 november 2016 anders zijn, zo is uit de uitspraak ook op te maken. Dat is ook logisch, want vanaf dan is het recht op verhoorbijstand rechtstreeks af te leiden uit de richtlijn (geïmplementeerd of niet) en bij een schending daarvan zal bewijsuitsluiting het gevolg moeten zijn (zie overweging 50 en artikel 12 lid 2 van de richtlijn).

Per 27 november 2016 is het recht op verhoorbijstand rechtstreeks af te leiden uit de richtlijn en bij een schending daarvan zal bewijsuitsluiting het gevolg moeten zijn

Het viel te verwachten dat de uitvoering van deze opdracht in de praktijk tot problemen zou leiden. Daarover is ook al het een en ander geschreven.⁵ Wat is de rol van de advocaat tijdens het verhoor en hoe hoog is de vergoeding als de verdachte in het kader van de piketregeling wordt bijgestaan? Het Openbaar Ministerie gaat voor een minimale invulling van de rechtsbijstand van de advocaat, zij het dat ook de verdachte die niet is aangehouden een beroep kan doen op een advocaat bij het verhoor.⁶ De advocaat mag nog wel naast zijn cliënt zitten, maar de hoofdregel is verder dat hij alleen voor en na het verhoor opmerkingen mag maken. Daarbuiten mag hij de verhorende ambtenaar er opmerkzaam op maken dat de verdachte een hem gestelde vraag niet begrijpt, dat het pressieverbod van artikel 29 lid 1 Sv wordt overtreden of dat de verdachte psychisch of fysiek niet meer in staat is

het verhoor voort te zetten. En de vergoeding die nu door de Raad voor Rechtsbijstand wordt toegekend is € 158,41 in lichte zaken en het dubbele in zwaardere zaken (snel gezegd: 12-jaarfeiten, dodelijk slachtoffer/zwaar lichame-lijk letsel en zware zedenzaken).⁷ Die vergoeding dekt het bijwonen van alle verhoren (ik neem aan totdat de verdachte op vrije voet wordt gelaten of in bewaring wordt gesteld).

Het is niet zo gek dat de NOvA hiertegen in het geweer is gekomen.⁸ De ruimte om rechtsbijstand te verlenen is te beperkt. Richtlijn 2013/48/EU bepaalt in artikel 3 lid 3 sub b) dat de advocaat daadwerkelijk moet kunnen deelnemen aan het verhoor. Volgens overweging 25 komt dat neer op 'onder meer vragen stellen, verduidelijkende vragen en verklaringen afleggen'. Wat nu de bedoeling is, kort gezegd: naast de verdachte zitten en zijn hand vasthouden, is zo bezien duidelijk onvoldoende.⁹ Ook de vergoeding is wat aan de magere kant.¹⁰ Het bijwonen van een verhoor kan zo een dagdeel in beslag nemen, zelfs als het verhoor aansluitend op de consultatiebijstand plaatsvindt. Het bijwonen van meerdere verhoren, wat ook in lichte zaken bepaald geen uitzondering is, kan volgens mij sowieso niet uit. Het aangekondigde kort geding hierover diende op 17 maart 2016 en de uitspraak staat voor 31 maart 2016.

Herijking rechtsbijstand

Op 30 november 2015 verscheen het rapport *Herijking rechtsbijstand. Naar een duurzaam stelsel voor gesubsidieerde rechtsbijstand* van de Commissie onderzoek oorzaken kostenstijgingen stelsel gesubsidieerde rechtsbijstand en vernieuwing van het stelsel (ondanks deze sexy naam verder: commissie Wolfsen).¹¹ De commissie Wolfsen had – zoals haar naam al doet vermoeden – met name de opdracht onderzoek te doen naar de oorzaken van de kostenstijging van het stelsel van gesubsidieerde rechtsbijstand en met aanbevelingen te komen om het stelsel voor de toekomst financieel beheersbaar te houden. De commissie Wolfsen is met acht ijkpunten gekomen. Belangrijk is voor haar vooral dat het recht toegankelijk blijft voor minder draagkrachtigen, dat de kwaliteit van de rechtsbijstand naar behoren is (waarbij eenvoudige kwesties niet

Auteur

1. Mr. dr. J.S. Nan, universitair docent straf(proces)recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) en (cassatie)advocaat bij Wladimiroff Advocaten te Den Haag. De sectie strafrecht wordt bedankt voor alle input, in het bijzonder dhr. D. Bektesevic, student-assistent van de sectie strafrecht. Hij was weer onmisbaar. De kroniek bestrijkt de periode oktober 2015 tot 15 maart 2016. Met ontwikkelingen nadien kon weinig tot geen rekening worden gehouden.

Noten

2. Veiligheidsmonitor 2015, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie en het Centraal Bureau voor de

Statistiek (CBS).

3. HR 22 december 2015,

ECLI:NL:HR:2015:3608, *NJ* 2016/52, m.nt. A.H. Klip.

4. Richtlijn 2013/48/EU.

5. Zie bijv. T.N.B.M. Spronken, '1 maart 2016: een mijlpaal voor verhoorbijstand', *NJB* 2016/552, afl. 11, p. 729; P.T.C. van Kampen & P.P.J. van der Meij, 'Verhoorbijstand in een rechtsstaat', *NJB* 2016/554, afl. 11, p. 738 - 744; G.C. Haverkate, 'Het decemberarrest over de verhoorbijstand', *NJB* 2016/555, afl. 11, p. 745 - 748.

6. *Stert*. 2016, 8884. Zie ook de brief van het College van Procureurs-Generaal van 10 februari 2016 (PaG/B&B/17422) aan alle hoofden van de OM-afdelingen.

7. Vergelijk Beleidsregel van de Raad voor

Rechtsbijstand tot verstrekking van subsidie

aan advocaten die rechtsbijstand verlenen aan aangehouden verdachten tijdens het politieverhoor, vastgesteld op 5 februari

2016, te raadplegen via www.rvr.org/binaries/content/assets/rvrorg/nieuws/raadsman-bij-politieverhoor/beleidsregel-vergoeding-verhoorbijstand-raadsman-1-maart-2016-1.0.pdf. Zie ook de brieven van de minister, *Kamerstukken II* 2015/16, 31753, 114 en van 28 januari 2016 aan de Algemene Raad van de NOvA en van 11 februari 2016 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer (731525).

8. Zie onder meer brieven van 23 december 2015 en 18 februari 2016 aan de minister, 'Vergoedingsregeling niet toereikend voor actieve rechtsbijstand', *Advocatenblad*

2016, p. 77, alsmede het persbericht van de NVSA en de NVJSA, 'Kort geding tegen de Nederlandse staat over verhoorbijstand'.

9. Zo ook P.T.C. van Kampen & P.P.J. van der Meij, 'Verhoorbijstand in een rechtsstaat', *NJB* 2016/554, afl. 11, p. 738 - 744.

10. Zie ook 'Piketdienst onrendabel voor advocaat', *de Volkskrant* 2 maart 2016, p. 6.

11. Te vinden via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/30/herijking-rechtsbijstand-naar-een-duurzaam-stelsel-voor-de-gesubsidieerde-rechtsbijstand.

altijd door een advocaat hoeven te worden behandeld), dat de beloning voor de rechtsbijstandverlener adequaat is en dat de kosten van het stelsel van rechtsbijstand voor spelbaar zijn en er sprake is van een doelmatige besteding van het budget.

Wat de commissie Wolfsen onder meer opviel is de stijging van de kosten voor bewerkelijke strafzaken. De controle op de doelmatigheid van die kostenbesteding liet volgens haar te wensen over. Geadviseerd wordt vooraf door een vaste commissie de aanvraag kritisch tegen het licht te houden, terwijl achteraf de gemaakte uren op redelijkheid en doelmatigheid moeten worden getoetst door de Raad voor Rechtsbijstand. Een ander punt is dat bij schorsing van de bewaring na het bevel daartoe, de ambtshalve toevoeging zou moeten worden afgeschaft, omdat de verdachte dan zelf zijn rechtsbijstand kan regelen. En bij ZSM-zaken zou meer door 'eerstelijnsrechtsbijstandverleners' moeten worden gedaan (het gaat dan om eenvoudige kwesties, wat 'eerstelijnswerk' wordt genoemd). Een 'EL-rechtsbijstandverlener' kan een advocaat zijn, maar ook de rechtswinkel, de vakbond enz. Daar waar de advocatuur het monopolie heeft gaat het om 'tweedelijnswerk' en zal de toevoeging van een advocaat nodig zijn. Opvallend is voorts dat de commissie Wolfsen zich zorgen lijkt te maken over de kwaliteit van met name de strafadvocatuur. De eisen om op dat terrein bij de Raad voor Rechtsbijstand ingeschreven te staan en te blijven zijn laag, terwijl verschillende signalen zijn ontvangen dat de bijstand van wisselende kwaliteit is en soms zelfs onder de maat (de cassatiefase wordt daarbij expliciet genoemd en de commissie-Wolfsen lijkt voorstander van een strafcassatiebalie te zijn). Geadviseerd wordt de inschrijvingseisen te verhogen en te voorkomen dat advocaten actief zijn op te veel rechtsgebieden. Dat de kwaliteit van rechtsbijstand in de breedte verbeterd moet worden onderschrijf ik. Het behandelen van strafzaken is niet een specialisme dat men er even bij doet, maar vergt veel (voor)kennis die continu moet worden bijgewerkt.

Uitermate kritisch over het rapport is Dian Brouwer.¹² De concept-richtlijn aangaande rechtsbijstand voor verdachten die rechtens van hun vrijheid zijn beroofd wordt volgens hem ten onrechte genegeerd, terwijl daarin een voorfinanciering van die bijstand wordt voorgeschreven.¹³ Ook betwijfelt hij, in mijn ogen terecht, of niet-advocaten wel consultatie- en verhoorbijstand kunnen leveren. Over dat werk moet niet te licht worden gedacht.

Parallel aan de commissie-Wolfsen werd door de NOV A de Commissie Duurzaam stelsel gefinancierde rechtsbijstand ingesteld onder leiding van Tom Barkhuyzen. Deze commissie heeft de oorzaken van de stijging van de kosten van gefinancierde rechtsbijstand onderzocht en kwam ook met aanbevelingen.¹⁴ De randvoorwaarden die werden geformuleerd kwamen grotendeels overeen met de ijkpunten van de commissie-Wolfsen.

Het is niet aan de overheid om te bepalen of een belang juridisch toevoegingswaardig is

Onder meer de volgende randvoorwaarden zijn geformuleerd: de gefinancierde rechtsbijstand moet toegankelijk zijn en worden geleverd door advocaten die voldoende kwaliteit leveren, er dient een vrije advocaatkeuze te zijn, het stelsel moet financieel voorspelbaar en stabiel zijn en het is niet aan de overheid om te bepalen of een belang juridisch toevoegingswaardig is. Er worden diverse knelpunten gesignaleerd. Een probleem is het niet 'meebewegen' van het stelsel met veranderingen in wet- en regelgeving, overheidsbeleid, jurisprudentie en maatschappelijke ontwikkelingen. Ook is er achterstallig onderhoud van het huidige forfaitaire puntensysteem. Onnodig is dat de toevoegingsadvocaat alle werkzaamheden zelf dient te verrichten. Er zijn, zoals gezegd, voorts problemen bij het toekennen van extra uren in bewerkelijke zaken. Het aanbod van rechtsbijstandverleners blijft achter bij het beroep op het stelsel en er is onvoldoende intensief toezicht op inhoudelijke kwaliteit van de toevoegingszaken.

Enkele aanbevelingen om dit aan te pakken zijn onder meer dat er een periodieke herijking van de puntentoekening per zaak en de puntvergoedingen dient te komen (die wettelijk voorgeschreven wordt), met als uitgangspunt dat een advocaat die (vrijwel) fulltime in het stelsel functioneert een marktconform arbeidsinkomen kan realiseren na aftrek van kantoorkosten. Niet alle werkzaamheden hoeven door een ervaren advocaat te worden verricht. De voorziening van extra uren zou als ventiel moeten dienen, het forfaitaire stelsel dient extra prikkels te bevatten die een doelmatige conflictoplossing bevorderen en de diagnose en triage-functie van het Juridisch Loket kan komen te vervallen (het Juridisch Loket behoudt wel zijn informerende en adviserende functie). De inning van eigen bijdragen en proceskostenveroordelingen dient belegd te worden bij de Raad voor Rechtsbijstand. En er dienen maatregelen te worden genomen om de kwaliteit van de rechtsbijstand in het stelsel verder te kunnen garanderen en misbruik te voorkomen.

Herziening van de zedendelicten

In een lijvig rapport adviseren Kai Lindenberg en Alwin van Dijk van de Rijksuniversiteit Groningen dat de zedentitel moet worden herzien.¹⁵ Zij onderzochten de relevante strafbepalingen op samenhang, complexiteit en normstelling en oordeelden dat de zedentitel voor verbetering vatbaar is. Ik noem een aantal van de gesignaleerde problemen. De titel is volgens de onderzoekers zeer ontoegankelijk. Het bestanddeel 'ontucht' heeft niet altijd een duidelijke strekking en wordt inconsistent gebruikt. Het stelsel van wel en niet geobjectiveerde leeftijden is complex en er zijn zeven vormen van uitlokken van ontucht met een derde. Ook is de functie van artikel 248, 248a en 249 lid 1 Sr niet altijd duidelijk.

Wie een blik in het wetboek werpt, kan inderdaad niet anders dan de moed verliezen bij artikel 239 e.v. Sr. Er bestaan behoorlijk wat overlappingsen, de delictomschrijvingen zijn moeilijk leesbaar en het lijkt inmiddels op een bijeengeraapt zootje. Het is dan ook terecht dat de minister heeft aangekondigd de zedentitel te moderniseren.¹⁶ Ook de mogelijkheden van een verruiming van de bescherming tegen digitale ontucht worden onderzocht. Bepaalde digitale vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag, denk aan *sexting*, *sexchatting* en *sextortion*

Wie een blik in het wetboek werpt, kan inderdaad niet anders dan de moed verliezen bij artikel 239 e.v. Sr

(wraakporno),¹⁷ zullen beter strafrechtelijk aangepakt worden. De minister belooft komend najaar met een wetsvoorstel te komen.

Aangepaste werkwijze ZSM en rechtsbijstand

Naar aanleiding van het kritische rapport *Beschikt en gewogen* van de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad,¹⁸ besloot het OM zijn werkwijze binnen het ZSM-proces op een aantal punten aan te passen.¹⁹ Doel van de aanpassing is de kwaliteit en de rechtsstatelijkheid van de werkwijze binnen het ZSM-proces nog beter dan voorheen te waarborgen. Zo krijgen sinds 1 oktober 2015 alle verdachten een folder uitgereikt met informatie over ZSM en wordt hen uitleg gegeven over de verschillende afdoeningsmogelijkheden. Verder worden verdachten gewezen op de consequenties van het direct betalen van de strafbeschikking voor de justitiële documentatie en het verkrijgen van een VOG. Het direct uitvoeren van een taakstraf of betalen van een geldboete is in beginsel slechts mogelijk als er voor de verdachte adequate rechtsbijstand beschikbaar is. Als de verdachte een vaste woon- of verblijfplaats in Nederland heeft en tijdens de termijn van verhoor dan wel in verzekeringstelling geen rechtsbijstand heeft gehad, is het direct betalen van de boete niet mogelijk. In die gevallen krijgt de verdachte een strafbeschikking of transactievoorstel vanuit het CJIB te Leeuwarden. Voor verdachten zonder vaste woon- of verblijfplaats geldt dat zij het transactievoorstel dat hen wordt voorgelegd, wel direct kunnen betalen. Of en in hoeverre deze groep verdachten in staat is de boetebedragen te voldoen, is maar zeer de vraag. Verwacht mag worden dat in deze gevallen veel verdachten niet met geld over de brug zullen kunnen komen, zodat een dagvaarding het logische gevolg zal zijn.

Ook de wetenschap legde de ZSM-procedure onder de loep. In juli 2013 adviseerde de werkgroep *ZSM en Rechtsbijstand* de verdachte voorafgaand aan het eerste politieverhoor (eerste consult) en in geval de officier van justitie

voornemens is een directe afdoening op te leggen (tweede consult), standaard te voorzien van rechtsbijstand.²⁰ Op 28 september 2015 presenteerde Rotterdam School of Management (RSM) een onderzoek in opdracht van het WODC naar die werkwijze, waarbij de consultatie in beginsel plaatsvindt via een videoverbinding.²¹ Belangrijke uitkomst van het onderzoek is dat de aanwezigheid van een advocaat weinig invloed heeft op de uitkomst van de ZSM-procedure, in die zin dat de hoogte van de straffen en het aantal in verzekeringstellingen ongeveer gelijk bleven. Het aantal verdachten dat van rechtsbijstand gebruik maakt, is met deze werkwijze logischerwijs gestegen. Bovendien waarden verdachten het gebruik van de bijstand positief en is het zelfs zo dat verdachten die in eerste instantie geen behoefte hebben aan rechtsbijstand maar dit toch accepteren, in de regel positief zijn en het belang ervan erkennen. Zoals verder viel te verwachten, maakt de videoverbinding het proces efficiënter. Daarnaast is (in Midden-Nederland) het gebruik van voorkeursadvocaten afgenomen doordat verdachten verplicht eerst een piketadvocaat te spreken kregen. De piketadvocaat voldeed kennelijk in die mate aan de verwachting van de verdachte, dat de voorkeursadvocaat niet meer benaderd hoefde te worden. Hoe efficiënt deze wijze ook moge zijn, het komt mij voor dat het de verdachte is (en moet blijven) die bepaalt of hij de piket- of de voorkeursadvocaat te spreken krijgt. In dat verband kan ook worden gewezen op EHRM 20 oktober 2015, 25703/11, (*Dvorski vs. Kroatië*), ook besproken in *DD* 2016/13.

Signaleringen

Tot slot in deze paragraaf nog kort aandacht voor het volgende. De Adviescommissie *Voltooid leven* kwam begin dit jaar met haar rapport *Voltooid leven. Over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten*.²² Zij zag, kort gezegd, geen aanleiding de huidige Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding te veranderen. Deze regeling functioneert goed en kent een groot draagvlak onder artsen. Het grootste gedeelte van de problemen van mensen die wel klaar zijn met het leven kan worden ondervangen. Een spuitje of pil hoeft wat de commissie betreft niet eerder te kunnen komen. Een uitgebreide bespreking geeft Govert den Hartogh.²³

Het onderzoek naar de zogeheten Teeven-deal is nog niet geheel afgerond. De Onderzoekscommissie ontneemingschikking onder leiding van Marten Oosting presenteerde op 9 december 2015 weliswaar haar rapport,²⁴ maar haar onderzoek krijgt nog een staartje. De commis-

12. D.V.A. Brouwer, 'Wolfsen en de toekomst van de gefinancierde rechtsbijstand', *NJB* 2016/553, afl. 11, p. 730 - 737.

13. Richtlijn betreffende voorlopige rechtsbijstand voor verdachten en beklaagden wie de vrijheid is ontnomen en rechtsbijstand in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel, 27 november 2013, 2013/824, 2013/0409 (COD).

14. Zie het Tussenrapport en het Eindrapport van 2 december 2015, te vinden op www.rechtsbijstandjuistnu.nl.

15. K. Lindenberg & A.A. van Dijk, *Herziening van de zedendelicten?*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2016.

16. *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 300.

17. Zie voor een smeuge casus de Facebook-zaak, Rb. Amsterdam 25 juni 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:3984, *Computerrecht* 2015/163, m.nt. A.R. Lodder. Hierover bijvoorbeeld M. Weij, 'De wraakporno-zaak: Facebook bewijst internettussenpersonen een slechte dienst', *Tijdschrift voor Internetrecht* 2015, p. 103-

107.

18. www.rechtspraak.nl/.../Rapport-Beschikt-en-Gewogen.pdf, eerder door mij besproken in de voorjaarskroniek 2015, *NJB* 2015/731, afl. 15, p. 951 - 961.

19. www.om.nl/actueel/nieuwsberichten/@91271/aangepaste-werkwijze/.

20. Advies werkgroep ZSM en Rechtsbijstand, juli 2013, versie 1.0.

21. www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2534-pilots-zsm-en-rechtsbijstand.aspx?cp=44&cs=6796.

22. Zie naast de gedrukte versie ook www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/levensindien-euthanasie/documenten/rapporten/2016/02/04/rapport-adviescommissie-voltooid-leven.

23. G.A. den Hartogh, 'Voltooid leven - Hoe verder na Schnabel?', *NJB* 2016/638, afl. 13, p. 854 - 865.

24. Zie www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/12/09/rapport-oosting.

sie Oosting had ferme kritiek op de deal en de totstandkoming daarvan. Gelet op het bedrag dat H. mocht houden (f 4,7 miljoen), kwam de Staat er met zeven en een halve ton bekaaid van af. Maar in eerste instantie leek er bij het latere onderzoek naar de overeenkomst geen sprake van een doofpot. De commissie Oosting is herbenoemd nadat naar boven kwam dat het onderzoek naar het befaamde bonnetje binnen het ministerie mogelijk wel is tegengehouden.²⁵

In hun rapport *'Foreign terrorist fighters': strafbaarstelling van verblijf op een terroristisch grondgebied?*, onderzochten Piet Hein van Kempen en Masha Fedorova (Radboud Universiteit Nijmegen) de mogelijkheden van een 'gebiedsstrafbaarstelling' voor jihadisten.²⁶ Het gaat om de strafbaarstelling van vrijwillig verblijf op een door een terroristische organisatie gecontroleerd grondgebied. Zij hebben daarbij aandacht besteed aan onder meer fundamentele strafrechtelijke beginselen (legaliteit, daadstrafrecht en wederrechtelijkheid), internationale mensenrechten (waaronder het recht om het land te verlaten, het recht op privé- en familielevens, het recht op geloofsovertuiging c.q. religie en het recht op vrijheid van meningsuiting) en internationaal publiekrechtelijke beginselen (soevereiniteit, territoriale integriteit en de bevoegdheid tot het vestigen van strafrechtelijke rechtsmacht). Zij achten een dergelijke gebiedsstrafbaarstelling, in allerlei varianten, op zich mogelijk.

3. Wetgeving

EU-Richtlijn onschuldpresumptie en aanwezigheidsrecht
Op 20 januari 2016 is de Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad betreffende de versterking van bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld en het recht om in strafprocedures bij de terechtzitting aanwezig te zijn, aangenomen.²⁷ In ieder geval voor *natuurlijke* personen (artikel 2) regelt deze richtlijn – what's in a name? – voor verdachten (of beklaagden) 'bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld in strafprocedures', alsmede 'het recht om in strafprocedures bij de terechtzitting aanwezig te zijn' (artikel 1). Lidstaten mogen verdachten niet al als schuldig behandelen. De lidstaten zijn verplicht ervoor te zorgen dat verdachten voor onschuldig worden gehouden totdat hun schuld in rechte is komen vast te staan (artikel 3) en zij mogen publiekelijk niet als schuldig worden aangeduid of worden voorgesteld (artikel 4, 5). De bewijslast voor de vaststelling van schuld ligt bij de vervolgende instantie en de verdachte dient bij de schuldvraag het voordeel van de twijfel te krijgen (artikel 6). Ook het nemo tenetur-beginsel wordt meegenomen. Verdachten hoeven niet mee te werken aan hun eigen veroordeling. Zij hebben het recht te zwijgen en zichzelf niet te belasten (artikel 7). Dit laatste houdt ook in dat een beroep op deze rechten niet tegen hen gebruikt mag worden en geen bewijs oplevert. Wel mag de rechter 'bij de veroordeling rekening (...) houden met de bereidheid tot medewerking'. Daarnaast mag wilsonafhankelijk materiaal gedwongen worden afgenomen (uit overweging 29 blijkt dat bijvoorbeeld wel adem-, bloed- en urine monsters en monsters van lichaamsweefsel voor DNA-onderzoek kunnen worden afgedwongen). Bij het zwijgrecht en het nemo tenetur-beginsel wordt expliciet bij de rechtspraak van

het EHRM aangesloten (zie overweging 27). Het beroep op het zwijgrecht mag daarom wel nog steeds in de beoordeling van het bewijsmateriaal worden meegenomen (vergeleijk ook overweging 28).

Voor wat betreft het aanwezigheidsrecht moeten de lidstaten ervoor zorgen dat dit zeer belangrijke recht geregeld is (artikel 8). Een procedure bij verstek is toegestaan, maar dan moet de verdachte wel tijdig in kennis zijn gesteld van de terechtzitting en de gevolgen van zijn afwezigheid. Wat ook kan, is dat hij in dat geval door een advocaat wordt vertegenwoordigd. Als aan die voorwaarden niet is voldaan, heeft de verdachte het recht op een nieuwe beoordeling van zijn zaak onder de noemer nieuwe ronde, nieuwe kansen (artikel 9). In geval van een schending van een van de rechten uit de richtlijn moet er voor de verdachte een doeltreffende voorziening in rechte bestaan (artikel 10). De verdachte moet dan in de positie worden gebracht alsof de schending niet heeft plaatsgevonden (zie overweging 44). Zie ik het goed, dan noopt deze richtlijn niet tot aanpassingen in de Nederlandse wetgeving of nationale jurisprudentie.

Modernisering Wetboek van Strafvordering

Het belangrijkste wetgevingsproject van onze tijd, Modernisering Wetboek van Strafvordering, gaat gestaag door. Het plan is om in vier tranches met verschillende wetsvoorstellen te komen ter vaststelling van de acht boeken van het nieuwe wetboek. Zie ik het goed, dan is de indeling nog steeds: algemene bepalingen (boek 1), voorbereidend onderzoek (boek 2), vervolging (boek 3), berechting (boek 4), rechtsmiddelen (boek 5), bijzondere procedures (boek 6), internationale rechtshulp (uiteindelijk boek 7)²⁸ en tenuitvoerlegging (uiteindelijk boek 8). Voor zover ik

Het stelsel wordt op belangrijke punten aangepast, meestal ten faveure van de efficiëntie. Maar gemak en een afdoende bescherming van verdachten tegen de overheid gaan niet snel hand in hand

heb begrepen, circuleren er nu allerlei wetsvoorstellen ter consultatie bij de ketenpartners. We gaan zien wat er na de discussiestukken en de Contourennota concreet uit de wetgevingskoker komt. De Tweede Kamer bemoeit zich er nu ook actief tegenaan. De vaste commissie voor Veiligheid en Justitie heeft op 10 februari 2016 een rondetafelgesprek gehad met de wetenschap, betrokken organisaties en de praktijk.²⁹ Daarnaast heeft die commissie op 2 maart 2016 een overleg met de minister gehad.³⁰ Het is de vraag of iedereen op één lijn zit. Het tegendeel kan vol-

Witwassen kan als de Hoge Raad zijn poot stijf houdt, niet bestaan uit het enkele verwerven of voorhanden hebben van een voorwerp dat onmiddellijk afkomstig is uit enig eigen misdrijf

gens mij eerder blijken. Het lijkt erop dat ook de Tweede Kamer wakker is geworden, maar de wetgevingstrein rijdt.

De huidige planning van het ministerie houdt namelijk in dat in 2018 het laatste wetsvoorstel bij de Tweede Kamer zal worden ingediend. Maar van allerlei kanten wordt erop gehamerd dat de fundamentele discussie over welke richting het project moet gaan, nog niet afdoende is gevoerd.³¹ Voorts is het tijdsfad te krap. Moet dit belangrijke project niet meer tijd en aandacht krijgen? De minister ziet het allemaal zonnig in. Natuurlijk moet de samenhang goed in de gaten worden gehouden en zal de uiteindelijke implementatie nog een hele klus zijn. En kritiek mag er zijn, maar er is voldoende nagedacht, het werk van het project *Strafvordering 2001* hoeft niet nog eens dunnetjes overgedaan te worden. Geen woorden meer, maar daden, zullen we maar zeggen.

Ik aarzel. Het project gaat veel verder dan het opnieuw ordenen van alle bepalingen en het incorporeren van de staande jurisprudentie. Het stelsel wordt op belangrijke punten aangepast, meestal ten faveure van de efficiëntie. Maar gemak en een afdoende bescherming van verdachten tegen de overheid gaan niet snel hand in hand. Het is zaak een eerlijke balans te vinden, waarbij moet worden gerealiseerd dat een goed strafprocesrecht en het maken daarvan beide gewoon tijd en geld kosten. Die balans wordt mijns inziens met name niet gevonden op het punt van de verhouding tussen het voorbereidend onderzoek en het onderzoek ter terechtzitting. Het onmiddellijkheidsbeginsel wordt onvoldoende gerealiseerd. Zeker in het licht van artikel 6 EVRM is die vlucht naar voren uitermate discutabel.³² Daarnaast kunnen niet alle problemen met wetgeving worden aangepakt. De soms trage doorstroom van zaken van politie, naar parket en de verdediging, lege zittingszalen door verkeerde betekeningen, gebrekkelijk overleg tussen het parket en de verdediging enz. zijn praktische bottlenecks die niet of nauwelijks met (strafvorderlijke) wetgeving worden opgelost. En wordt voldoende rekening gehouden met de verdachte die zonder advocaat zijn proces doorloopt?³³

Wetsvoorstel Eenvoudig witwassen (34294)

De kwalificatie-uitsluitingsgrond bij witwassen is het Openbaar Ministerie en het Ministerie van Veiligheid en Justitie een doorn in het oog. Vaste jurisprudentie is inmiddels dat het enkele voorhanden hebben of verwerven van een voorwerp dat onmiddellijk afkomstig is uit eigen misdrijf, nog geen witwassen oplevert. Vereist is voor de Hoge Raad 'een gedraging die meer omvat dan het enkele verwerven of voorhanden hebben en die een op het daadwerkelijk verbergen of verhullen van de criminele herkomst van dat door eigen misdrijf verkregen voorwerp gericht karakter heeft'. De Hoge Raad gaat hiermee rechtstreeks tegen de bedoeling van de wetgever in, maar zo probeert hij naar eigen zeggen te voorkomen dat iemand zich door het plegen van een misdrijf in dergelijke gevallen automatisch ook schuldig maakt aan witwassen. Voor de Hoge Raad was het ook van belang dat zo het grondmisdrijf centraal komt te staan in de vervolging.³⁴ Hierdoor zou een probleem ontstaan omdat het voorwerp, vaak contant geld, niet op enige manier kan worden afgepakt als het gronddelict niet afdoende (meer) in beeld is.³⁵

Daarom is nu een wetsvoorstel aanhangig om ervoor te zorgen dat het eenvoudig (schuld)witwassen alsnog strafbaar wordt gesteld in artikel 420bis.1 en 420quater.1 Sr:³⁶ 'Witwassen dat enkel bestaat uit het verwerven of voorhanden hebben van een voorwerp dat onmiddellijk afkomstig is uit enig eigen misdrijf wordt als eenvoudig witwassen gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de vierde categorie.'³⁷ De aanloop naar dit voorstel liep niet helemaal vlekkeloos, onder meer omdat eerst nog geprobeerd was het eenvoudig witwassen onder te brengen in de bestaande bepalingen. Daarmee kwam echter onvoldoende naar voren dat sprake was van nieuwe strafbaarstellingen en zou de kwalificatie-uitsluitingsgrond alsnog van toepassing kunnen zijn. Uitdrukkelijk is daarom voor een aparte strafbaarstelling gekozen, zodat de rechter ervan af moet zien om de kwalificatie-uitsluitingsgrond alsnog toe te passen op een-

25. Kamerstukken II 2015/16, 34362, 8.

26. Zie www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/11/09/tk-bijlage-foreign-terrorist-fighters.

27. 2013/0407 (COD).

28. Hierover recent J.M. Reijntjes, 'De internationale rechtshulp in het vernieuwde wetboek van strafvordering', *DD* 2015/73.

29. Zie www.tweedekamer.nl/vergaderingen/commissievergaderingen/details?id=2016A00152.

30. Zie voor het verslag www.tweedekamer.nl/kamerstukken/verslagen/detail?id=2016D10139&did=2016D10139. Zie ook *Kamerstukken II 2015/16, 29279, 301 en 302*.

31. Zie ook het themanummer van *Strafblad* oktober 2015.

32. Zie recent nog het in par. 4 te bespreken arrest EHRM 15 december 2015, 9154/10 (*Schatschaschwili vs. Duitsland*), bijv. par. 107 en 156.

33. In dat opzicht schaar ik mij achter het standpunt van de NOV, zoals in de recente gespreksnotitie met bijlage d.d. 10 februari 2016 nog eens duidelijk is gemaakt.

34. Zie bijv. HR 17 december 2013, ECLI:NL:HR:2013:2001, *NJ* 2014/75, m.nt. M.J. Borgers. Zie ook F. Diepenmaat, *De Nederlandse strafbaarstelling van witwassen. Een onderzoek naar de reikwijdte en de toepassing van artikel 420bis Sr* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2016,

p. 102 e.v.

35. Dat probleem wordt ook wel genuanceerd, zie recent nog T. Kooijmans, 'Witwassen van voorwerpen uit eigen misdrijf', *AA* 2016, p. 110-120.

36. Opmerkingen over de nummering zal ik maar achterwege laten.

37. *Kamerstukken II 2015/16, 34294, 1-3*.

voudig witwassen.³⁸ Kritiek was er ook op de veel lagere strafbedreiging. De wetgever wil daarmee echter aangeven dat het gaat om gedragingen van aanzienlijk geringe strafwaardigheid, omdat zij 'het ondermijnende effect van het verhullen en verbergen ontberen'.

Het delict witwassen in al zijn verschijningsvormen staat volop in de schijnwerpers en wordt steeds belangrijker in strafzaken. Ik besteed daarom enige extra aandacht aan dit onderwerp. Dat is taai kost die voor de niet-ingevoerde lezer waarschijnlijk wat moeilijker te volgen is, zeker door de koppeling met het leerstuk van samenloop. Dat is helaas even niet anders. In de huidige vorm van het wetsvoorstel staat in de delictomschrijving nog steeds de term 'witwassen' en daarnaast de term 'eenvoudig witwassen'. Gelet op de kwalificatie-uitsluitingsgrond is de kans niet ondenkbeeldig dat de Hoge Raad meent dat het kale voorhanden hebben of verwerven van een voorwerp dat onmiddellijk uit eigen misdrijf afkomstig is, nog steeds niet gekwalificeerd kan worden als witwassen. Dat de wetgever dat expliciet wel zo ziet en als 'eenvoudig witwassen' opvat, hoeft daar niet aan af te doen. De Hoge Raad heeft de wens van het doorbreken van de 'heler-steler-regel' bij witwassen ook in de huidige bepalingen onderkend, maar is daar langzamerhand van weggekeerd.³⁹ Het probleem kan dus blijven bestaan. En de redactie van de delictomschrijving is dan innerlijk tegenstrijdig.⁴⁰ Witwassen, eenvoudig of gewoon, kan als de Hoge Raad zijn poot stijf houdt, niet bestaan uit het enkele verwerven of voorhanden hebben van een voorwerp dat onmiddellijk afkomstig is uit enig eigen misdrijf (hoe laakbaar de wetgever dat ook vindt). Maar misschien moet eenvoudig witwassen als (geprivilegieerde) specialis van witwassen worden beschouwd (zie artikel 55 lid 2 Sr), een andere, doch soortgelijke manier van ('gewoon' of 'echt') witwassen. De minister houdt het op een juridische definitie van witwassen met een eigen kwalificatie. Het gaat om het beginstadium van het witwasproces. Eenvoudig witwassen maakt volgens hem 'deel uit van het complex van handelingen dat tezamen kan leiden tot het (definitief) witwassen van misdaadwinsten'.⁴¹

In de memorie van toelichting wordt nog opgemerkt dat eenvoudig witwassen in het verlengde van het oorspronkelijke grondmisdrijf als een voortgezette handeling als bedoeld in artikel 56 Sr door de rechter zou kunnen worden gezien, als de verdachte voor beide feiten wordt vervolgd.⁴² Ik heb daar in de huidige opzet wel problemen mee en denk dat dat niet of nauwelijks het geval kan en zal zijn. Ten eerste omdat ik mij afvraag of wel sprake is van één ongeoorloofd wilsbesluit. Met het plegen van het grondmisdrijf kan gemakkelijk een ander wilsbesluit gemoeid zijn dan met het daarna voorhanden hebben – en houden – van de opbrengst (dat is een voortdurend delict). Volgens mij valt te verdedigen dat bijvoorbeeld handelen in drugs en vervolgens de buit opbergen c.q. verstopen in een kelderbox, twee verschillende beslissingen vergen. Ook het verloop van tijd kan met zich brengen dat het niet (meer) gaat om een voortgezette handeling. Ten tweede zal veelal geen sprake zijn van gedragingen van gelijke aard (zie ook artikel 43b Sr). Als het strafmaximum van het grondmisdrijf daadwerkelijk via de voortgezette handeling bepalend zou moeten zijn voor de op te leggen straf, zoals de minister wil, dan dient hiervoor een verge-

lijkbare bepaling als artikel 56 lid 2 Sr te worden ingevoerd. Anders is bijna altijd sprake van meerdaadse samenloop, nu tussen het grondmisdrijf en eenvoudig witwassen zelden tot nooit een bijzondere verhouding als bedoeld in artikel 55 Sr zal bestaan. Voor eendaadse samenloop (artikel 55 lid 1 Sr) geldt dat er al snel geen eenheid van tijd en plaats meer zal zijn, terwijl de strekking van de strafbepalingen veelal niet gelijk zal zijn. Op dit laatste loopt dan ook een beroep op artikel 55 lid 2 Sr stuk (*lex specialis*). Denk bijvoorbeeld aan de ontvoerder die het verkregen losgeld in zijn achtertuin begraaft. De ontvoering kan plaatsvinden op moment 1 en plaats A, terwijl het verkrijgen en/of voorhanden hebben van het losgeld geschiedt op moment 2 en plaats B. Ontvoering en witwassen beschermen ook niet hetzelfde rechtsbelang en hebben daarmee een andere strekking.

Het blijkt overigens dat de minister meerdaadse samenloop van het grondmisdrijf en eenvoudig witwassen, gelet op de lage strafbedreiging, eigenlijk niet zo'n punt vindt. En hij merkt op dat een prudent vervolgingsbeleid van het Openbaar Ministerie gericht moet zijn op het grondmisdrijf.⁴³

Wetsvoorstel *Computercriminaliteit III*

Het heeft enige jaren geduurd eerdad het wetsvoorstel *Computercriminaliteit III* eindelijk aanhangig is gemaakt.⁴⁴ Het eerdere conceptwetsvoorstel heeft ter consultatie gecirculeerd en het aangepaste voorstel heeft even op zich laten wachten. Het wetsvoorstel kent vijf onderdelen, naast enkele wijzigingen van technische aard. Ten eerste is het de bedoeling een bevoegdheid te creëren om heimelijk toegang tot een geautomatiseerd werk te verkrijgen om reeds bestaande bevoegdheden uit te kunnen oefenen. Daartoe komt er onder meer een nieuwe afdeling in titel IVA van het eerste boek, 'Onderzoek in een geautomatiseerd werk' (artikel 126nba). De politie mag dus gaan 'hacken'. Ook moet de versleuteling van gegevens ('encryptie'), dat de opsporing thans ernstig belemmert, ongedaan kunnen worden gemaakt. Ten tweede wordt de regeling om gegevens op internet ontoegankelijk te maken aangepast. Die reeds bestaande bevoegdheid gaat van het Wetboek van Strafrecht (zie artikel 54a) naar het Wetboek van Strafvordering (artikel 125p),⁴⁵ en is bedoeld voor het geval zelfregulering via een 'Notice and Takedown-code' van internetproviders geen uitkomst biedt. Zo kunnen (nieuwe) strafbare feiten worden beëindigd (voorkomen). Ten derde wordt het strafbaar om opzettelijk en wederrechtelijk niet-openbare gegevens die zijn opgeslagen door middel van een geautomatiseerd werk over te nemen voor zichzelf of een ander (artikel 138c Sr). Ook wordt onder meer strafbaar het verwerven of voorhanden hebben van niet-openbare gegevens terwijl men weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat deze door misdrijf zijn verkregen (artikel 139g Sr). Het gaat om het 'helen van gegevens'. Ten vierde worden de zedenbepalingen aangaande misleiding en grooming ten aanzien van minderjarigen aangepast (respectievelijk artikel 248a en 248e Sr), zodat ook via een 'lokpuber' (een opsporingsambtenaar die zich voordoet als jongeling) opsporing tot een succesvolle vervolging kan leiden. Ten vijfde wordt online handelsfraude verboden (artikel 326d Sr): 'Hij die een beroep of een gewoonte maakt van het door middel

van een geautomatiseerd werk verkopen van goederen of verlenen van diensten tegen betaling met het oogmerk om zonder volledige levering zich of een ander van de betaling van die goederen of diensten te verzekeren, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie.’

Er is al een hoop over dit wetsvoorstel gezegd.⁴⁶ Ik zoom hier in op de online lokpuber, die weer moeten kunnen worden ingezet om misleiding en grooming tegen te gaan. Allereerst moet goed in de gaten worden gehouden

Welke agent gaat dit in hemelsnaam doen? Van een opsporingsambtenaar kan toch moeilijk worden verwacht dat deze zich laat prostitueren of anderszins deelneemt aan ontuchtige handelingen

dat de opsporingsambtenaar een potentiële verdachte niet uitlokt tot handelingen waarop zijn opzet niet vooraf was gericht. In de Kamerstukken heeft de minister hiervoor ook aandacht,⁴⁷ maar de praktijk is weerbarstiger denk ik. Met de lokfiets gaat het bijvoorbeeld ook niet altijd goed.⁴⁸

Een ander belangrijk punt in mijn ogen is de redactie van het voorgestelde artikel 248a Sr (misleiding): ‘Hij

die door giften of beloften van geld of goed, misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht of misleiding een persoon die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt of iemand die zich voordoet als een persoon die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt, opzettelijk beweegt ontuchtige handelingen te plegen of zodanige handelingen van hem te dulden, wordt gestraft met (...) [mijn cursivering, JSN]’. Dit misdrijf is ook bij de inzet van een lokpuber pas voltooid als deze wordt bewogen tot het plegen of dulden van ontuchtige handelingen. Dat zal betekenen dat uiteindelijk een (jong, althans jong ogende) volwassen agent kennelijk dergelijke handelingen moet verrichten of ondergaan. In de memorie van toelichting wordt hierover opgemerkt: ‘Uit de bewijsmiddelen zal moeten blijken dat er tussen verdachte en de (zich als zodanig voordoende) minderjarige enigerlei voor het plegen van ontucht relevante interactie is geweest. Hierbij kan gedacht worden aan het zich naakt voor de webcam tonen of het verrichten van ontuchtige handelingen voor de camera.’⁴⁹ Welke agent gaat dit in hemelsnaam doen? Hebben de auteurs van deze passage zich daarvan al een voorstelling gemaakt? Van een opsporingsambtenaar kan toch moeilijk worden verwacht dat deze zich laat prostitueren of anderszins deelneemt aan ontuchtige handelingen – ook al is het om smeerlappen te vangen. Voltooing van het delict vereist dat echter wel en dat lijkt me een onwenselijke situatie. Natuurlijk kan de praktijk ook uit de voeten met de poging, maar dan valt het strafmaximum wel een derde lager uit. Hier moet een andere oplossing gevonden worden.

Bij grooming van artikel 248e Sr speelt dit probleem niet. De redactie is immers dat door de verdachte een verboden ontmoeting moet worden voorgesteld en een handeling moet worden ondernomen tot het verwezenlijken daarvan.⁵⁰ De lokpuber hoeft voor de voltooiing van het misdrijf zelf niets te doen. De minister is trouwens van mening dat een poging tot grooming wel mogelijk is en

38. Hierover *Kamerstukken II* 2015/16, 34292, 3, p. 3 en *Kamerstukken II* 2015/16, 34292, 4. Zie over het conceptvoorstel ook F. Diepenmaat, *De Nederlandse strafbaarstelling van witwassen. Een onderzoek naar de reikwijdte en de toepassing van artikel 420bis Sr* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 220 e.v. In geval afscheid genomen moet worden van de kwalificatie-uitsluitingsgrond, zou het ne bis in idem-beginsel enige bescherming aan de verdachte kunnen bieden, zo wordt gesteld door S.S. Buisman, ‘Eenvoudig witwassen van voorwerpen uit eigen misdrijf en ne bis in idem’, *TPWS* 2016/32.

39. Zie eerder nog HR 2 oktober 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA7923, *NJ* 2008/16, m.nt. M.J. Borgers, r.o. 3.4: ‘Gelet op de (...) geschiedenis van de totstandkoming van art. 420bis tot en met 420quater Sr behoeft, anders dan het geval is bij heling, als gevolg van de eigen aard van de in die bepalingen omschreven misdrijven, de

herkomst van het voorwerp uit een eigen misdrijf niet aan een veroordeling wegens – kort gezegd – witwassen in de weg te staan. Voorts biedt noch de tekst van die bepalingen noch de wetsgeschiedenis steun aan de opvatting van het middel dat het enkele voorhanden hebben van een voorwerp onvoldoende is om dit als witwassen aan te merken.’ Hierover ook B.F. Keulen, ‘Eenvoudig (schuld)witwassen’, *DD* 2016/9, p. 117-120.

40. De redactie sluit nu sowieso niet aan bij de bestaande bepalingen, die immers beginnen met ‘Als schuldig aan (schuld) witwassen wordt gestraft (...)’: b. hij die een voorwerp verwerft [etc.]’.

41. *Kamerstukken II* 2015/16, 34294, 6,

42. In de Nota naar aanleiding van het verslag wordt hierover nog opgemerkt dat art. 55 e.v. Sr grenzen stellen aan de cumulatie van de maximumstraffen, *Kamerstukken II* 2015/16, 34294, 6, p. 4.

43. *Kamerstukken II* 2015/16, 34294, 6,

p. 4. Ook volgens Keulen loopt het wel los, B.F. Keulen, ‘Eenvoudig (schuld)witwassen’, *DD* 2016/9, p. 124-129.

44. *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, 1-3.

45. Het voorgestelde eerste lid van artikel 125p Sv luidt: ‘In geval van verdenking van een misdrijf als omschreven in artikel 67, eerste lid, kan de officier van justitie aan een aanbieder van een communicatiedienst als bedoeld in artikel 138e het bevel richten om terstond alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem kunnen worden gevergd om bepaalde gegevens die worden opgeslagen of doorgegeven, ontoegankelijk te maken, voor zover dit noodzakelijk is ter beëindiging van een strafbaar feit of ter voorkoming van nieuwe strafbare feiten.’

46. Zie de diverse adviezen in de consultatiefase, als bijlagen bij de memorie van toelichting.

47. *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, 3, p. 71-72.

48. Recent nog Hof 's-Hertogenbosch 28

december 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:5477.

49. *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, 3, p. 90.

50. Artikel 248e Sr komt volgens het huidige plan als volgt te luiden: ‘Hij die door middel van een geautomatiseerd werk of met gebruikmaking van een communicatiedienst aan een persoon die de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt of iemand die zich voordoet als een persoon die de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt een ontmoeting voorstelt met het oogmerk ontuchtige handelingen met een persoon die de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt te plegen of een afbeelding van een seksuele gedraging waarbij een persoon die de leeftijd van zestien jaren nog niet heeft bereikt is betrokken te vervaardigen, wordt, indien hij enige handeling onderneemt tot het verwezenlijken van die ontmoeting, gestraft met (...)’.

daarvoor valt ook wel wat te zeggen.⁵⁴ De lagere rechtspraak is daarover vooralsnog verdeeld.⁵²

Wetsvoorstel voorlopige hechtenis bij gevangenisstraf vanaf een jaar

In een nieuw jasje is het idee teruggekomen om bij een gevangenisstraf van enige duur de veroordeelde verdachte alvast vast te zetten. De dadelijke tenuitvoerlegging van de straf is van de baan.⁵³ De bedoeling is nu een nieuwe

In een nieuw jasje is het idee teruggekomen om bij een gevangenisstraf van enige duur de veroordeelde verdachte alvast vast te zetten

grond voor voorlopige hechtenis in het leven te roepen (artikel 67a lid 2 sub 6): 'indien er sprake is van een veroordeling waarbij een vrijheidsstraf van ten minste een jaar of een vrijheidsbenemende maatregel onvoorwaardelijk is opgelegd'.⁵⁴ De strafrechter zal moeten vermelden of de opgelegde sanctie aanleiding geeft tot toepassing van die mogelijkheid via een bevel gevangenneming. In artikel 359 lid 6 Sv zal daaromtrent een motiveringsverplichting worden opgenomen.

Bij de toepassing van artikel 72 en 75 Sv wordt in de praktijk uitgegaan van de datum van vrijlating als gevolg van de regeling van voorwaardelijke invrijheidstelling (indien toepasselijk). In de toekomst wordt op die invrijheidstelling dan de volledige regeling van voorwaardelijke invrijheidstelling van toepassing. Door het voorgestelde artikel 72 lid 7 en artikel 75 lid 9 Sv gelden in die fase alvast artikel 15 t/m 15i Sr.

Tegelijkertijd veranderen de regels van het hoger beroep tegen beslissingen omtrent de voorlopige hechtenis en het gedeeltelijke verbod daarop. Voor de duidelijkheid worden de rechtsmiddelen aangaande de voorlopige hechtenis losgekoppeld van artikel 404 en 406 Sv. Tussentijdsappellatie is nu immers maar in beperkte mate mogelijk, omdat de hoofdregel is dat de einduitspraak moet worden afgewacht. Voor bepaalde beslissingen over de voorlopige hechtenis maakt artikel 406 lid 2 Sv op dit moment een uitzondering (naast artikel 71 en 87 Sv). Het gaat om het bevel gevangenhouding of gevangenneming en de afwijzing van een verzoek tot opheffing van zo'n bevel.⁵⁵ Artikel 71 en 87 Sv zullen op het punt van de voorlopige hechtenis volledig gaan bepalen wanneer en binnen welke termijn tegen een beslissing tussentijds hoger beroep mogelijk is, zowel voor het Openbaar Ministerie als voor de verdachte. In artikel 404 lid 1 Sv wordt expliciet opgenomen dat het niet gaat om hoger beroep tegen 'een beslissing met betrekking tot de voorlopige hechtenis' en artikel 406 lid 2 Sv komt te vervallen. Meer beslissingen dan nu het geval is, zijn daardoor straks appellabel. E-

geld worden daarmee volgens de memorie van toelichting de volgende beslissingen: 'de beslissing van de rechtbank houdende het bevel tot gevangenhouding of gevangenneming, de afwijzing van een verzoek tot opheffing of schorsing van het bevel tot gevangenhouding of gevangenneming, de beslissingen van de rechtbank strekkende tot afwijzing van de vordering tot gevangenneming, beslissingen tot opheffing en schorsing van de voorlopige hechtenis en wijziging van de voorwaarden onder welke de schorsing is bevolen'.

Wetsvoorstel strafbaarstelling acquisitiefraude

De Eerste Kamer is op 19 januari 2016 akkoord gegaan met het initiatiefwetsvoorstel strafbaarstelling acquisitiefraude.⁵⁶ Dit voorstel beoogt acquisitiefraude tegen te gaan, waarmee wordt bedoeld dat organisaties er verkooptechnieken op na houden waarmee zij vertrouwen wekken van en verwachtingen wekken bij de tegenpartij, terwijl de tegenprestatie niet of nauwelijks wordt geleverd.⁵⁷ Men denke dan bijvoorbeeld aan plaatsen van een advertentie in niet bestaande of nauwelijks gelezen bedrijvengidsen of het ongevraagd en zonder reden toezenden van rekeningen, de zogenoemde spooknota's. De strafbedreiging voor acquisitiefraude tegen ondernemers zal maximaal twee jaar gevangenisstraf zijn.

Wetsvoorstel verhoging straf mensenhandel

Met het doel de mensenonterende activiteiten van mensen-smokkelaars harder aan te pakken, kondigden de bewindslieden van Veiligheid en Justitie op 16 oktober 2015 aan een wetsvoorstel in te dienen waardoor de strafmaxima op mensensmokkel significant verhoogd worden.⁵⁸ In het spoedadvies dat de Raad van State uitbracht, klinkt door dat op sommige punten nader ingegaan zal moeten worden. Zo is niet precies duidelijk of de rechter behoefte heeft aan hogere strafmaxima, terwijl de Raad ook het spoedeisend belang niet meteen zag. Mensenhandel is immers al strafbaar.⁵⁹ Het wetsvoorstel zal nog besproken worden in een plenair debat in de Tweede Kamer, zodat in elk geval duidelijk is dat het doel van de bewindslieden (invoering per 1 januari 2016) niet is gehaald. Haastige speed ...

Wetsvoorstel digitale processtukken Strafvordering

Op 16 februari 2016 stemde de Eerste Kamer in met de wet die het mogelijk maakt elektronische processtukken te gebruiken in het strafrechtelijk verkeer. De regering heeft met het voorstel, dat inmiddels in het Staatsblad is gepubliceerd,⁶⁰ het doel de stukkenstroom in de strafrechtketen te verbeteren.⁶¹ Voor slachtoffers en vooral verdachten wordt het eenvoudig stukken in te dienen. Zo kunnen na inwerkingtreding van deze wet onder andere klaagschriften ex artikel 12 Sv, verzetschriften tegen strafbeschikkingen, verzoeken en appel- en cassatieschrifturen digitaal worden ingediend. Dat werd tijd.

Wetsvoorstel langdurig toezicht

Eerder besteedde ik aandacht aan het voorstel dat het mogelijk maakt veroordeelden van zware gewelds- en zedendelicten langdurig – en bij verlenging dus in sommige gevallen zelfs levenslang – onder toezicht te houden.⁶² Dit voorstel is inmiddels door beide Kamers aangenomen en gepubliceerd in het Staatsblad.⁶³

Wet voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld

Op 17 november 2015 trad de Wet (...) tot uitvoering van het op 11 mei 2011 te Istanbul tot stand gekomen Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (*Trb.* 2012, 233), in werking.⁶⁴ Hierdoor is ons wetboek weer een nieuwe strafbepaling rijker. Door artikel 285c Sr is nu de voorbereiding van huwelijksdwang strafbaar gesteld.⁶⁵ Hiervoor is voorlopig hechtenis toegelaten. Artikel 285c Sr is daartoe opgenomen in artikel 67 lid 1 sub b Sv. De verjaringstermijn gaat in geval van een minderjarig slachtoffer pas lopen na diens achttiende verjaardag (artikel 71 sub 3 Sr). Datzelfde geldt bij een gedwongen abortus of gedwongen sterilisatie van een minderjarige meisje. Misschien goed om op te merken dat ook mannen ongewild gesteriliseerd kunnen worden.

4. Rechtspraak

Ondervragingsrecht van artikel 6 EVRM⁶⁶

De Grote Kamer van het EHRM heeft op 15 december 2015 in de zaak *Schatschaschwili vs. Duitsland* het ondervragingsrecht van getuigen die belastend hebben verklaard uitgebreid behandeld.⁶⁷ Wereldschokkend zijn de overwegingen van het EHRM niet. Wel wordt een nadere uitleg gegeven van het beslissingsschema, zoals dat in de zaak *Al-Khawaja & Tahery vs. Verenigd Koninkrijk* uiteengezet was.⁶⁸ Het gaat nog steeds om de volgende drie vragen:

- 1) was there a good reason for the non-attendance of the witness and, consequently, for the admission of the absent witness's untested statements as evidence?
- 2) was the evidence of the absent witness the sole or decisive basis for the defendant's conviction?
- 3) and were there sufficient counterbalancing factors,

51. Kamerstukken II 2008/09, 31810, 3, p. 91. Kooij deelt die mening, zie M.M.M. Kooij, 'Digitale kinderlokkerij: biedt art. 248e Sr bescherming?', *TPWS* 2015/3.

52. Vergelijk Rb. Oost-Brabant 9 december 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:7494 en Rb. Amsterdam 2 juli 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:4000 (poging grooming niet mogelijk) met Rb. Oost-Brabant 24 juli 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:4757 (poging grooming wel mogelijk). Zie ook K. Lindenberg, 'De strafbaarheid van seksueel getint communiceren met minderjarigen in woord en geschrift: over sexting, poging tot grooming en andere toenaderingen', *DD* 2016/4, par. 3.3.

53. Zie www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2013/09/19/wetsvoorstel-dadelijke-tenuitvoerlegging. De bedoeling was de dadelijke uitvoerbaarheid mogelijk te maken via artikel 557a Sv, waarvan het eerste lid zou komen te luiden: 'Rechterlijke beslissingen waarbij ten minste één jaar gevangenisstraf is opgelegd, zijn dadelijk

uitvoerbaar. De eerste volzin is niet van toepassing indien minder dan twee jaar gevangenisstraf is opgelegd en er geen sprake is van een slachtoffer.'

54. Zie het op 7 oktober 2015 bekend gemaakte wetsvoorstel Wijziging van het Wetboek van Strafvordering in verband met enige wijzigingen van de regeling van voorlopige hechtenis, met memorie van toelichting, via www.rijksoverheid.nl.

55. Gek genoeg worden in de memorie van toelichting de beslissingen van de Hoge Raad in cassatie in belang der wet over artikel 406 Sv niet genoemd, zie HR 10 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:247, HR 10 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:255, HR 10 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:256, HR 10 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:257. Besproken in de voorjaarskroniek 2015, *NJB* 2015/731, afl. 15, p. 951 - 961.

56. Kamerstukken I 2014/15, 33712, A, p. 2.

57. Art. 326d Sr zal komen te luiden: 'Hij

including strong procedural safeguards, to compensate for the handicaps caused to the defence as a result of the admission of the untested evidence and to ensure that the trial, judged as a whole, was fair?

Het EHRM benadrukt nog eens dat het bij artikel 6 lid 1 en lid 3 sub d EVRM uiteindelijk gaat om een beoordeling van de 'overall fairness of the criminal proceedings'

Het EHRM benadrukt nog eens dat het bij artikel 6 lid 1 en lid 3 sub d EVRM uiteindelijk gaat om een beoordeling van de 'overall fairness of the criminal proceedings'. Het proces 'as a whole' moet eerlijk zijn verlopen en met dat in het achterhoofd bekijkt hij het schema van het ondervragingsrecht. Normaal gesproken loopt hij de vragen in de gegeven volgorde af, maar omdat de vragen niet op zichzelf staan, hoeft dat niet altijd het geval te zijn. Zeker als het antwoord op een van de vragen doorslaggevend is over de (on)eerlijkheid van het proces. Als een onbeduidende getuige niet ter terechtzitting kon worden gehoord, kan dat voldoende zijn om het proces niet als oneerlijk te bestemmen, zou ik menen. Het is dan niet nodig te bezien of de reden voor diens absentie goed genoeg was (en compensatie voor dit gemis is dan ook niet nodig).

die, met het oogmerk om zich of een ander wederrechtelijk te bevoordelen, enige bedrieglijke handeling pleegt tot misleiding teneinde een ander die handelt in de uitoefening van een beroep, bedrijf of organisatie te bewegen tot het doen van een betaling, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van de vijfde categorie.'

58. Te raadplegen via www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-veiligheid-en-justitie/nieuws/2015/10/16/hogere-straf-voor-mensensmokkel.

59. Kamerstukken II 2015/16, 34345, 4.

60. *Stb.* 2016, 90.

61. Zie over het digitale proces ook M.E. van Wees, 'Modernisering en digitalisering van het strafproces', *DD* 2015/72.

62. *NJB* 2014/1827, afl. 35, p. 2436 - 2444.

63. *Stb.* 2015, 460.

64. Wet van 14 oktober 2015, *Stb.* 2015, 410 en 411. Zie ook Kamerstuk 34039.

65. 'Hij die opzettelijk een persoon buiten

of naar Nederland lokt met het oogmerk ten aanzien van die persoon een in artikel 284 omschreven misdrijf te plegen, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.'

66. Zie hierover uitgebreid B. de Wilde, 'Het recht belastende getuigen in strafzaken te ondervragen. Verschillen tussen de Straatsburgse jurisprudentie en het Nederlands strafrecht', *TPWS* 2015/19.

67. EHRM 15 december 2015, 9154/10 (*Schatschaschwili vs. Duitsland*). De beslissing is met negen tegen acht genomen, al lijkt dat meer te hebben gelegen aan de uiteindelijke uitkomst van de zaak dan aan de algemene beschouwingen. Deze uitspraak is ook besproken in L. van Lent & B.J.G. van Leeuw, 'Rechtspraak EHRM', *DD* 2016/13.

68. EHRM 15 december 2011, 26766/05 (*Al-Khawaja en Tahery vs. Verenigd Koninkrijk*), *NJ* 2012/283, m.nt. E.A. Alkema en T.M. Schalken.

Belangrijk aan de uitspraak is in mijn ogen verder vooral het volgende. Als er geen goede reden was het ondervragingsrecht ter terechtzitting aan de verdachte te onthouden (de eerste vraag), is dat een zeer belangrijk gegeven (de overheid moet namelijk echt haar best doen de getuige ter terechtzitting te krijgen). Maar dan hoeft er nog niet zonder meer sprake te zijn van een oneerlijk proces, aldus het EHRM. Een belangrijke overweging is ook dat de tweede vraag niet alleen aan de orde komt als het niet ter terechtzitting geproduceerde getuigenbewijs het enige of het beslissende/doorslaggevend bewijs is ('sole or decisive'), maar ook als dat voor het EHRM niet duidelijk is in de voorliggende zaak. Voldoende is voor het EHRM bij de tweede vraag dat het bewijs 'carried significant weight and that its admission may have handicapped the defence.' Het EHRM zet vervolgens per vraag zijn eigen rechtspraak op een rij en vult deze hier en daar aan. Zo wordt aangegeven wat 'counterbalancing factors' kunnen zijn (de derde vraag). Het kunnen uitoefenen van het ondervragingsrecht in het voorbereidend onderzoek is daar één van. Hieruit volgt dat een verhoor van belangrijke belastende getuigen bij de rechter-commissaris in de regel niet voldoende zal zijn om van een eerlijk proces te kunnen spreken. Althans, van de uitzondering zal niet de hoofdregel gemaakt moeten worden.

Eindhovense Kopschopperzaak

Een zaak die veel stof deed opwaaien was de *Eindhovense Kopschopper-zaak*.⁶⁹ Ter opsporing werden de beelden van een behoorlijk gewelddadige mishandeling – het ging uiteindelijk om het medeplegen van poging tot doodslag – op de regionale televisie vertoond. De zaak leidde vervolgens tot veel media-aandacht en publieke verontwaardiging. Een van de minderjarige verdachten voerde in zijn zaak verweer tegen die media-aandacht. Het hof meende dat artikel 8 EVRM was geschonden, omdat de officier van justitie bewust de bewegende beelden had laten zien en ten onrechte niet was volstaan met het tonen van stilstaande afbeeldingen ('stills') om de identiteit van de verdachte te achterhalen. De inbreuk op de persoonlijke levenssfeer van de verdachte had aldus niet plaatsgevonden op een voor hem zo min mogelijk ingrijpende en bezwarende wijze. Via de factoren van artikel 359a lid 2 Sv kwam het hof tot een strafvermindering van twee maanden jeugd detentie.

De Hoge Raad oordeelde eerst dat door het verspreiden van persoonlijke informatie ten aanzien waarvan de betrokkene redelijkerwijs mag verwachten dat deze niet zonder toestemming openbaar wordt gemaakt, een inbreuk op de persoonlijk levenssfeer wordt gemaakt. Dat kan anders zijn als die openbaarmaking het voorzienbare gevolg is van het eigen handelen van de betrokkene, 'in het bijzonder wanneer dit een ernstig strafbaar feit betreft'. Voor de vraag of de inbreuk gerechtvaardigd is, sluit de Hoge Raad aan bij de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. In een niet-limitatieve opsomming noemt de Hoge Raad de volgende factoren: 1. het publieke dan wel private karakter van de plaats welke op het beeldmateriaal waarneembaar is waar of van de situatie waarin de betrokkene zich bevindt, 2. de persoon en 3. de hoedanigheid van de betrokkene, 4. de mate van herkenbaarheid van de betrokkene op het beeldmate-

riaal en de aard en indringendheid van de informatie die door of in samenhang met het beeldmateriaal wordt verstrekt omtrent de identiteit, uiterlijke kenmerken of gedragingen van de betrokkene, 5. het doel waarmee het beeldmateriaal is vergaard en geopenbaard (waarbij aan de orde kan komen of het gaat om opsporing of identificatie van verdachten van (ernstige) strafbare feiten en of voorzienbaar is dat het beeldmateriaal wordt gebruikt op een wijze die verder gaat dan hetgeen redelijkerwijze nodig is voor het te bereiken doel), 6. de wijze van vergaaring en openbaarmaking van het beeldmateriaal en 7. de mate waarin het beeldmateriaal in overeenstemming met de toepasselijke regelgeving is verkregen en verspreid.

Deze factoren, met daarin ook de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit, bieden volgens de Hoge Raad 'een toereikend autonoom beoordelingskader'. Er hoeft geen aansluiting te worden gezocht bij de factoren die normaliter in acht moeten worden genomen bij de beoordeling van de gevolgen van een vormverzuim (zie artikel 359a lid 2 Sv), zoals het hof wel had gedaan. Het staat de feitenrechter vervolgens vrij om bij de bepaling van de strafmaat te bezien of en in hoeverre rekening wordt gehouden met nadeel dat door media-aandacht voor een verdachte is veroorzaakt (ook als dat niet aan het Openbaar Ministerie is toe te rekenen of geen sprake is van een schending van artikel 8 EVRM). Maar een recht op strafvermindering bestaat in dit verband niet. Het cassatieberoep van het Openbaar Ministerie sneuvelt vervolgens, omdat het oordeel van het hof in deze door de Hoge Raad uiteengezette sleutel wordt geplaatst. Hiermee acht de Hoge Raad de kern van het oordeel, te weten dat door het Openbaar Ministerie onnodig de bewegende beelden zijn getoond, niet onbegrijpelijk.

Dynamische verkeerscontrole

Een bekend fenomeen is dat de politie bij (haar al of niet bekende) criminelen de controlebevoegdheden van de Wegenverkeerswet 1994 (mede) inzet om informatie te vergaren in situaties waarin de strafvorderlijke bevoegdheden te kort schieten. Bij de controle van het rijbewijs en

Op 21 december 2015 is het Hof Amsterdam in een principieel arrest ingegaan op de praktijk van de zogeheten dynamische verkeerscontrole

kentekenbewijs wordt dan een praatje gemaakt met de inzittenden, waarbij soms wordt gevraagd of zij instemmen met fouilleren en/of doorzoeking van het voertuig, ofschoon er geen verdenking jegens hen bestaat dat zij een concreet strafbaar feit hebben begaan. De Hoge Raad accordeert dit zolang de controlebevoegdheden niet uitsluitend worden gebruikt voor een ander doel dan waar-

voor deze zijn verleend.⁷⁰ In de lagere rechtspraak is dit wel eens onderwerp van discussie, met wisselende uitkomsten.⁷¹ Op 21 december 2015 is het Hof Amsterdam in een principieel arrest ingegaan op de praktijk van de zogeheten dynamische verkeerscontrole.⁷² Het hof stelde vast dat het controleren van het rijbewijs en kentekenbewijs uitsluitend is bedoeld om (mede voor de strafrechter)

De Hoge Raad heeft inmiddels weinig meer op met bewijsuitsluiting

formeel aan de eis te voldoen dat de controlebevoegdheden daadwerkelijk worden ingezet, om aansluitend verder te kunnen speuren naar belastende informatie over personen die in algemene zin opvielen (bijvoorbeeld jonge mensen, rijdend in een dure auto). In de daadwerkelijke naleving van de verkeersvoorschriften is de politie dan volgens het hof niet geïnteresseerd, alleen voor de vorm worden een surveillanceauto en agenten in uniform ingezet. Het hof prikte door deze façade heen en oordeelde de aanpak, ook beschreven in *De Dynamische Verkeerscontrole. Het 'Blauwe' Boekje*, onrechtmatig ex artikel 359a Sv op grond van misbruik van bevoegdheden (détournement de pouvoir). Het hof kwam ten aanzien van dit beleid tot bewijsuitsluiting en haakte daarbij aan bij het structurele vormverzuim dat we sinds HR 19 februari 2013, NJ 2013/308, m.nt. B.F. Keulen kennen.⁷³ Volgens de Hoge Raad kan bewijsuitsluiting plaatsvinden in gevallen 'waar in het desbetreffende vormverzuim naar uit objectieve gegevens blijkt zozeer bij herhaling voorkomt dat zijn structureel karakter vaststaat en de verantwoordelijke autoriteiten zich, vanaf het moment waarop dit structurele verzuim hun bekend moet zijn geweest, onvoldoende inspanningen hebben getoond tot overtrekking van het desbetreffende voorschrift te voorkomen.' In het onderhavige geval meende het hof dat het Openbaar Ministerie deze aanpak van de politie waarschijnlijk wel best vond. Ter normering van de opsporing moest bewijsuitsluiting het rechtsgevolg zijn (hetgeen leidde tot vrijspraak), omdat naar de stellige overtuiging van het hof strafvermindering te weinig indruk zou maken op de opsporing.

Het zal niet verbazen dat het Openbaar Ministerie tegen dit oordeel cassatie heeft ingesteld. Ik acht deze uit-

spraak in cassatie kwetsbaar. De eerste vraag is of de aanpak via het 'Blauwe Boekje' wel een misbruik van bevoegdheden oplevert. Betoogd kan worden dat de politie binnen de door de Hoge Raad aangegeven grenzen blijft omdat wel degelijk eerst om het rijbewijs en kentekenbewijs wordt gevraagd en dus met de controlebevoegdheid wordt begonnen. Vragen staat verder vrij. De betrokkenen hoeven verder geen antwoord te geven, noch hun medewerking aan de gevraagde fouillerings- en doorzoeking van het voertuig te verlenen. Maar dat zou in mijn ogen een te formele opvatting over dit leerstuk inhouden, nu het hof heeft vastgesteld dat de politie in de naleving van de verkeersvoorschriften kennelijk niet geïnteresseerd is. De methode wordt met name ingezet tegen personen die verondersteld worden crimineel actief te zijn, en wel op een moment dat een concrete verdenking nog niet aan de orde is. Dit komt uiteindelijk neer op verkapte opsporing onder de vlag van controle.

Een ander punt is verder dat de Hoge Raad inmiddels weinig meer op heeft met bewijsuitsluiting, zeker buiten artikel 6 EVRM om. Vereist is een behoorlijke motivering als het niet gaat om gevallen waarin het recht op een eerlijk proces (flagrant) is geschonden.⁷⁴ Ook in geval van misbruik van de bevoegdheden uit de Wegenverkeerswet is bewijsuitsluiting geen automatisme voor de Hoge Raad.⁷⁵ Een andere vraag is of de preventieve werking van de uitspraak tegen toekomstig misbruik van de controlebevoegdheden uit de Wegenverkeerswet inderdaad alleen valt te verwachten door bewijsuitsluiting. Waarom kon niet met een forse strafvermindering hetzelfde signaal afgegeven worden? De verantwoordelijke autoriteiten hebben nu nog geen kans gehad het beleid eventueel aan te passen om in de toekomst dit verzuim te voorkomen. Daar staat tegenover dat de verdachte in casu 'slechts' een kleine kilo hennep had in zijn BMW X6 (een dikke bak). Er was aldus geen sprake van een ernstig strafbaar feit dat onbestraft werd gelaten. Aan de rechten van slachtoffers of nabestaanden werd in dit geval geen afbreuk gedaan. Zo bezien is dit een ideale zaak om ook in Den Haag een principiële uitspraak over de dynamische verkeerscontrole te doen. Wellicht dat de Hoge Raad gehoor geeft aan de oproep van Sven Brinkhoff om de signaalfunctie van de sanctionering van vormfouten te herstellen en om de feitenrechter meer vrijheid te geven in het concrete geval een afweging te maken.⁷⁶ Maar dat zal wel niet.

Softdrugs en strafrecht

In de rechtspraak blijft het softdrugsbeleid problematisch. In drie gevallen heeft de Hoge Raad zich hierover maar weer eens uitgelaten. Allereerst komt het zogeheten

69. HR 13 oktober 2015, ECLI:NL:HR:2015:3024, NJ 2016/111, m.nt. B.E.P. Myer, SR-Updates 2015-0468, m.nt. H. de Doelder.

70. HR 21 november 2006, ECLI:NL:HR:2006:AY9670, NJ 2006/653. Zie ook HR 23 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2752, met name de conclusie van advocaat-generaal Spronken (ECLI:NL:PHR:2014:1608).

71. Rb. Amsterdam 13 augustus 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:5063 (misbruik, maar toestemming gegeven voor fouillerings- en doorzoeking); Hof Amsterdam 21 maart 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:843 (geen misbruik); Rb. Amsterdam 24 december 2009, ECLI:NL:RBAMS:2009:BK7410 (misbruik) en Rb. Amsterdam 21 januari 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:1065 (geen misbruik).

72. Hof Amsterdam 21 december 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:5307; zie ook Hof Amsterdam, ECLI:NL:GHAMS:2015:5306.

73. Een ander voorbeeld van bewijsuitsluiting naar aanleiding van een structureel vormverzuim is Rb. Gelderland 26 juni 2014, NbSr geannoteerd 2014/134, m.nt. W.H.B. Dreissen.

74. Hierover J.S. Nan, *Vormverzuimen in het voorbereidend onderzoek*, Praktijkca-

hiers Strafrecht, dl. 9, Den Haag: Sdu 2015, p. 39-41.

75. Vergelijk bijv. HR 22 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2775.

76. S. Brinkhoff, 'De toepassing van artikel 359a Sv anno 2016. Een pleidooi voor herstel van balans en de terugkeer naar echte rechterlijke vrijheid', DD 2016/8.

Dat er grote externe voorraden nodig waren om de coffeeshops draaiende te houden was bekend bij de gemeenten, de politie, het Openbaar Ministerie en de Belastingdienst

ingezetene-criterium voor het gedogen van coffeeshops aan de orde. Bij de beoordeling van de vraag of strafrechtelijk moet worden opgetreden tegen een coffeeshop geldt volgens de Aanwijzing Opiumwet als criterium onder meer 'geen toegang voor en verkoop aan anderen dan ingezetenen van Nederland'. Diverse betrokkenen bij een Maastrichtse coffeeshop werden vervolgd omdat toch niet-ingezetenen werden bediend.⁷⁷ Tot en met cassatie blijft het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen overeind. De verkoop van softdrugs betreft bijzondere materie volgens de strafrechter, die zeker in de grensgebieden noopt tot een eigen, gemeentelijk handhavingsbeleid. Die eventueel verschillende aanpak leidde met de toepassing van het ingezetene-criterium niet tot ongerechtvaardigde discriminatie omdat drugstoerisme mag worden tegengegaan. Evenmin was sprake van een willekeurige vervolging nu 'het optreden van Openbaar Ministerie in de onderhavige zaak is gebaseerd op de destijds geldende Aanwijzing Opiumwet (...), die landelijke gelding heeft, en dat het beleid in andere gemeenten onverlet laat dat, zoals in de overwegingen van het Hof naar voren komt, het openbaar ministerie en de burgemeester van Maastricht vanwege de bijzondere problematiek van het drugstoerisme in de grensstreek ten aanzien van de coffeeshops in Maastricht het ingezetenen-criterium op de door hen gehanteerde wijze hebben mogen en kunnen toepassen'. Het Openbaar Ministerie hoefde daarom niet niet-ontvankelijk te worden verklaard in de vervolging.

Een tweede beslispunt voor de Hoge Raad was de verhouding tussen de lokale en nationale wetgever waar het om het gebruik van drugs in de openbare ruimte ging. Artikel 3.3.4 APV Rotterdam hield onder meer een verbod in om 'op of aan de weg, op een andere voor publiek toegankelijke plaats of in een voor publiek toegankelijk gebouw middelen als bedoeld in de artikelen 2 of 3 van de Opiumwet of daarop gelijkende waar te gebruiken (...)'.⁷⁸ De Opiumwet verbiedt niet letterlijk het gebruiken van drugs, maar natuurlijk wel het aanwezig hebben daarvan (artikel 2 onder C en 3 onder C Opw). Mag de lagere wetgever het gebruik dan nog wel verbieden? Het is de lagere wetgever immers niet toegestaan zich te begeven in het vaarwater van de formele wetgever. Advocaat-generaal Machielse zag licht tussen beide begrippen, maar uit de rechtspraak van de Hoge Raad en Raad van State haalde hij dat gebruiken ook aanwezig hebben betekent. Daarom meende hij dat gebruiken aanwezig hebben duplicceert, ongeacht het motief achter het verbod en dat de lagere regeling daarom in zoverre onverbindend moet worden geacht.⁷⁹ De Hoge Raad verheldert een eerdere uitspraak en oordeelt dat gebruiken aanwezig hebben niet duplicceert.⁸⁰ Het gebruiksverbod van Rotterdam beoogt specifiek overlast tegen te gaan en staat daarmee in het teken van de handhaving van de openbare orde, zodat de voor-

schriften van de Opiumwet niet nog eens gekopieerd worden. Het gaat kennelijk, om met annotator Klaas Roze-mond te spreken, in de Rotterdamse bepaling om overlast veroorzakend gebruiken, een bijzondere vorm van aanwezig hebben. Openbaar drugsgebruik moet door de lokale wetgever om die reden verboden kunnen worden.

Het gedogen van grote coffeeshops gaat, ten derde, niet altijd vlekkeloos, mede vanwege de problematiek van de achterdeur. In HR 19 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:23, sneuvelde na een OM-cassatie de niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie door het Hof Den Haag. Het ging om coffeeshops in Leiden en Lisse van de verdachte onderneming, die al jaren werden gedoogd. Niettemin viel justitie op enig moment binnen bij onder meer de opslagplaatsen voor de bevoorrading, de locaties waar administratie werd bewaard en bij de coffeeshops zelf. Het Openbaar Ministerie had tips binnengekregen die wezen op witwassen en daarop was het onderzoek in eerste instantie ook gericht. Uiteindelijk werd zo'n zeventig kilo hennep aangetroffen. Het Openbaar Ministerie ging over tot vervolging voor delicten uit de Opiumwet en voor (gewoonte)witwassen van een slordige tien en een half miljoen euro, maar vond het hof op zijn weg. Het ging volgens het hof 'slechts' om opslag en handel ten behoeve van de gedoogde coffeeshops en daaruit voortvloeiend witwassen.

De bedrijfsvoering van de coffeeshops was namelijk erop gericht alle gedoogvoorwaarden na te komen en de Belastingdienst keurde de boekhouding al jaren goed. Dat er grote externe voorraden nodig waren om de coffeeshops draaiende te houden was bekend bij de gemeenten, de politie, het Openbaar Ministerie en de Belastingdienst. Aan de directeur van verdachte werd onder meer in georganiseerde overleggen tussen gemeente, politie, GGD en coffeeshophouders, te kennen gegeven dat niet actief op de achterdeur zou worden gecontroleerd en dat men zich bij de bevoorrading en anderszins gedeisd moest houden (dan zou er niets aan de hand zijn). Het hof oordeelde dat de vervolging in strijd was met de beginselen van een goede procesorde, meer in het bijzonder met de rechtszekerheid, evenredigheid, zorgvuldigheid en het verbod van willekeur omdat geen redelijk handelend lid van het Openbaar Ministerie dat met (voortzetting van) de onderhavige vervolging van deze verdachte enig door strafrechtelijke handhaving beschermd belang gediend kan zijn.

De Hoge Raad kapittelt het hof omdat niet is vastgesteld dat 'van de zijde van het Openbaar Ministerie of door aan het Openbaar Ministerie toe te rekenen uitlatingen of gedragingen van functionarissen, concrete toezeggingen zijn gedaan aan de verdachte van niet-vervolgging ter zake van overtreding van de gedoogcriteria, meer in het bijzonder met betrekking tot het buiten de coffeeshops houden van exploitatievoorraden van (ruimschoots) meer dan 500 gram'. Alleen dan is sprake van een schen-

ding van het vertrouwensbeginsel. Het uitblijven van handhavend optreden kan met die situatie in de regel niet gelijkgesteld worden. Evenmin volgde uit de vaststellingen van het hof dat sprake was van willekeur. Advocaat-generaal Hartevelde ging de Hoge Raad in dat oordeel voor. Mede omdat in de vervolging ruim aandacht was voor witwassen, meende hij ook dat van een onredelijke vervolging(s)beslissing) geen sprake was.⁸¹

Verschoningsrecht

Bij het professioneel verschoningsrecht gaat het om het belang van het beroepsgeheim enerzijds (iedereen moet zich betrouwbaar tot een advocaat enz. kunnen wenden) en het opsporen en vervolgen van (ernstige) strafbare feiten anderzijds. Recent heeft de minister dat nog eens duidelijk gemaakt.⁸² Vooral misbruik van het beroepsgeheim en het daarmee samenhangende verschoningsrecht moet worden voorkomen. Voor het louter afschermen van belastende informatie voor justitie moeten professionele verschoningsgerechtigden zich (natuurlijk) niet laten lenen. Op 26 januari 2016 besliste de Hoge Raad in een beklag tegen beslag dat stukken die opgesteld zijn ter voorbereiding van – in casu – het opmaken van een valse overeenkomst niet onder het verschoningsrecht van een notaris hoeven te vallen.⁸³ Zij kunnen als ‘instrumenti delicti’ van artikel 98 lid 5 Sv worden beschouwd. De op basis daarvan verzonden valse facturen zijn ‘corpora delicti’ (net als de valse overeenkomst zelf, zeg ik er maar even bij). Hij overwoog voorts dat correspondentie tussen anderen dan de verschoningsgerechtigde en degene die zich tot hem heeft gewend, niet een brief of een geschrift als bedoeld in artikel 98 lid 1 Sv oplevert. Het maakt niet uit dat die correspondentie (digitaal per CC) ook naar de verschoningsgerechtigde is verstuurd: ‘Indien van die correspondentie een afschrift wordt toegezonden aan de notaris kan – anders dan het middel betoogt – niet gezegd worden dat reeds daarom de inhoud daarvan kan worden aangemerkt als wetenschap die aan de notaris in het kader van zijn juridische dienstverlening is toevertrouwd.’ Het beroepsgeheim van de professioneel verschoningsgerechtigde kan derhalve niet als dekmantel voor onoorbare (digitale) briefwisselingen worden gebruikt. Dat de Hoge Raad het verschoningsrecht in die zin beperkt lijkt me niet meer dan juist.

De Hoge Raad gaf ook uitleg over de nieuwe wettelijke regeling met betrekking tot de versnelde beklagprocedure voor verschoningsgerechtigden (artikel 98, 552a en 552d Sv). Het kan zijn dat er potentiële geheimhouderstukken onder een ander dan de verschoningsgerechtigde in beslag worden genomen. Ook dan is artikel 98 Sv van toepassing, zegt de Hoge Raad. Het is de rechter-commis-

saris die in eerste instantie beslist (overeenkomstig lid 1). Als die oordeelt dat inbeslagneming is toegestaan, moet aan de betrokken verschoningsgerechtigde die beschikking worden betekend onder mededeling dat voor hem tegen die beslissing beklag openstaat en dat niet wordt overgegaan tot kennisneming van de stukken totdat daarop onherroepelijk is beslist (zie lid 3). Het beklag over de inbeslagneming van geheimhouderstukken van een beslagene die niet de verschoningsgerechtigde is, volgt de uitkomst van de (versnelde) procedure van de geheimhouder. Totdat daarop onherroepelijk is beslist, wordt niet tot kennisneming van de stukken overgegaan. Is het beklag van de geheimhouder gegrond, dan is ook het beklag van de niet-verschoningsgerechtigde in zoverre gegrond. Wordt het beroep van de verschoningsgerechtigde echter ongegrond verklaard of heeft deze geen klaagschrift ingediend, dan is de niet-verschoningsgerechtigde op dit punt niet-ontvankelijk in zijn beklag. Ziet het beklag van de niet-verschoningsgerechtigde beslagene ook op andere punten, dan wordt daarover verder in diens zaak besloten.⁸⁴ Eerder was al besloten dat de nieuwe regeling onmiddellijke werking heeft.⁸⁵

Het instellen van een gewoon rechtsmiddel

De kunst van het tijdig en op de juiste wijze instellen van een rechtsmiddel was in deze kroniekperiode niet elke advocaat gegeven. In HR 1 december 2015, *NJ* 2016/116 en HR 12 januari 2016, *NJ* 2016/117, m.nt. T.M. Schalken, stond de Hoge Raad voor de vraag of het hof een verdach-

De kunst van het tijdig en op de juiste wijze instellen van een rechtsmiddel was in deze kroniekperiode niet elke advocaat gegeven

te terecht niet-ontvankelijk in zijn hoger beroep had verklaard, omdat zijn advocaat – ondanks een opdracht daartoe – had verzuimd tijdig hoger beroep in te stellen. Het hof oordeelde in beide gevallen dat hier geen sprake was van een zodanig bijzondere, de verdachte niet toe te rekenen, omstandigheid die de overschrijding van de termijn verontschuldikbaar deed zijn. Ook de Hoge Raad was

77. HR 29 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2884, *NJ* 2016/68, m.nt. B.F. Keulen, zie ook HR 29 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2815, ECLI:NL:HR:2015:2873, ECLI:NL:HR:2015:2874, ECLI:NL:HR:2015:2883 en ECLI:NL:HR:2015:2885.

78. Zie thans artikel 2:74a APV.

79. ECLI:NL:PHR:2015:703 en 2015:706.

80. HR 13 oktober 2015, ECLI:NL:HR:2015:3031, *NJ* 2015/468, m.nt. N. Rozemond en HR 17 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3328. De Hoge Raad verwijst naar HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5725, *NJ* 2013/323, m.nt. N. Rozemond, waarin een soortgelijke Amsterdamse bepaling niet onverbindend

werd geacht.

81. ECLI:NL:PHR:2015:2510.
82. *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 289. Zie over de veranderingen aangaande het verschoningsrecht in *Modernisering Wetboek van Strafvordering* ook de *Contourennota*, par. 2.1.5.

83. HR 26 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:110.

84. HR 15 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2636, *NJ* 2016/7, m.nt. F. Vellinga-Schootstra.
85. HR 13 oktober 2015, ECLI:NL:HR:2015:3076, *NJ* 2016/8, m.nt. F. Vellinga-Schootstra.

onverbidelijk. Nu de verdachte ook zelf hoger beroep kan instellen en niet afhankelijk is van zijn advocaat en in casu zijn wens om hoger beroep in te stellen alleen kenbaar heeft gemaakt aan zijn raadsman en niet aan de griffier van de rechtbank, kwam de fout voor risico van de verdachte.⁸⁶

Nu het heel gebruikelijk is dat via een advocaat hoger beroep (of cassatie) wordt ingesteld, acht ik deze zaak in eerste instantie bijzonder ongelukkig voor de desbetreffende verdachte, maar ook voor de praktijk. Het kan nu eenmaal voorkomen dat door een fout van de advocaat niet tijdig of niet op de juiste wijze een (gewoon) rechtsmiddel wordt ingediend. Een ander oordeel had mij billijker geleken. Is de (hoogste) rechter er niet ook voor rechtsbescherming? Wellicht dat gevreesd wordt voor misbruik als de Hoge Raad hier enige coulance had getoond. Tardieve beroepen kunnen dan immers alsnog 'gered' worden doordat verdachten een advocaat bereid vinden voor de overschrijding de schuld op zich te nemen (zo zijn ze immers, toch?). Als dit de reden is, dan wordt wel een heel diep wantrouwen richting de balie geuit. Kritisch over deze beslissingen is ook annotator Tom Schalken.

In een andere zaak maakte het hof Den Haag duidelijk dat het de advocaat zelf is die de volmacht om een rechtsmiddel in te stellen moet tekenen.⁸⁷ Confraternele hulp is toegestaan,⁸⁸ maar aan een niet-advocaat kan het instellen van hoger beroep op naam van een advocaat niet worden overgelaten. Er moet derhalve een krabbel van een advocaat onder de volmacht.

Getekende kinderporno

Is een ogenschijnlijk geschilderde/getekende weergave van een seksuele gedraging van minderjarigen een afbeelding ex artikel 240b Sr? Die vraag lag voor in HR 8 december 2015, NJ 2016/95, m.nt. N. Keijzer.⁸⁹ In casu ging het om minderjarigen waarvan het merendeel van het lichaam levensecht was geschilderd. Op sommige afbeel-

dingen hadden zij (engelen)vleugels gekregen van de 'kunstenaar'. Advocaat-generaal Spronken ging uit van de maatstaf dat de afbeeldingen niet van echt moesten zijn te onderscheiden. Nu het hof had geoordeeld dat duidelijk was dat sprake was van geschilderd materiaal, was volgens haar niet zonder meer sprake van kinderporno.⁹⁰ De Hoge Raad doet het iets anders en oordeelt dat als het om realistische plaatjes gaat, sprake is van kinderporno. Daaraan hoeft niet af te doen dat duidelijk is dat sprake is van een geschilderde afbeelding en dat op ondergeschikte onderdelen een minder realistische weergave wordt gegeven van het kind dat schijnbaar betrokken is bij het tafereel. Gelet op de door de Hoge Raad aangehaalde verdragsrechtelijke bepalingen, is die beslissing niet onbegrijpelijk. En hoewel geen sprake is van misbruik van minderjarigen om de porno te vervaardigen, wordt zo wel deze deviante seksuele voorkeur in stand gehouden en de vraag naar 'echte' vieze plaatjes mogelijk anderszins aangewakkerd (tenzij met de geschilderde variant genoeg wordt genomen).

5. Slot

Met name de inzet van de raadsman in de voorfase van het strafproces is voorlopig nog geen rustig bezit. Zoveel is wel duidelijk gelet op de rumoer van het afgelopen half jaar. In dit dossier is haast geboden, omdat het per saldo de verdachte is die niet het slachtoffer mag worden van een te zuinige uitleg en financiering van het recht op verhoorbijstand op het politiebureau. Daarentegen lijkt het erop dat bij de voortgang van Modernisering Wetboek van Strafvordering, van meerdere kanten wordt geadviseerd juist wat op de rem te gaan staan. De vaste Kamercommissie heeft het dossier inmiddels opgepakt en voor de minister is nu ook parlementair de tijd van onbezorgdheid voorbij. Overigens blijven er met het onderzoek naar de Teeven-deal, gefinancierde rechtsbijstand, eenvoudig witwassen en het gedoogbeleid van softdrugs wel meer hoofdpijndossiers open. •

⁸⁶. Ook advocaat-generaal Vegter was onverbiddelijk (ECLI:NL:PHR:2015:2318). Advocaat-generaal Vellinga zag in het licht van artikel 6 EVRM nog wel een gaatje

(ECLI:NL:PHR:2015:2487), maar de Hoge Raad ging daarin niet mee. ⁸⁷. Hof Den Haag 18 september 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:2972.

⁸⁸. Vergelijk HR 27 januari 2015, ECLI:NL:HR:2015:130. ⁸⁹. Zie ook HR 8 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3484.

⁹⁰. ECLI:NL:PHR:2015:265 en ECLI:NL:PHR:2015:266.